

«ԳԵՂԱՐԴ» ՍՈՒՐԻԱԶԱՅ ՏԱՐԵԳԻՐՔԻ
ՊԱՏՄԱԼԵԶՈՒԱԳԻՏԱԿԱՆ ԱՐԺԵԻՈՐՈՒՄԸ

Բանալի բառեր՝ բարեկամություն, ստեղծագործություն, համայնք, պատմություն, Սուրիոյ, Ճեյեջան գրադարան, մատենագիտական յանձնախումբ:

Keywords: friendship, creativity, community, history, Syria, Jebejian Library, bibliographic committee.

Ներածություն

Առաջին աշխարհամարտի օրերուն Հալէպ քաղաքը վերընծիւղուած հայու համար ապաստարան, գաղթական փրկութեան օճախ հանդիսացած էր, սակայն մտաւորական շարժում ստեղծելու համար չկար այն ենթահողը, որով սկզբնաւորուէր (ձեւաւորուէր) մշակութային աշխոյժ կեանք:

1918 թ.-էն առաջ լրագրական եւ տպագրական կեանք գոյութիւն չէ ունեցած, բայց եղած են անհատներ, որոնք աշխատակցած են Պոլսոյ եւ Իզմիրի մամուլին, կամ անհատական նախաձեռնութեամբ հրատարակութիւններ կատարած են: Վերապրողներու մէջ մեծ թիւ կը կազմէր ընտրանի այն դասակարգը, որ գաղթած էր Պոլիսէն եւ արուարձաններէն, Կիլիկիայէն, Արեւմտահայաստանի ներքին գաւառներէն, որոնց մէկտեղումը պիտի նպաստէր մշակութային կեանքի ծաղկման ու պարարտ հող պիտի ստեղծէր սուրիահայ մամուլի սկզբնաւորումին [Տէր Խաչատուրեան, 1972, 197-199]:

1920-1940 թթ., Հալէպ դարձած էր Սփիւռքի մշակութային կարեւոր կեդրոններէն, ուր սկսած էին գործել շարք մը տպարաններ, ուրկէ պիտի հրապարակուէին տարբերոյթ պարբերականներ: Այս թեմայի վերաբերեալ բժախնդրօրէն հետազօտական աշխատանք կատարած են Հայկ Պարիկեանն ու Յովնան Վարժապետեանը «Պատմութիւն Սուրիոյ հայ տպարաններու» աշխատութեամբ: Հեղինակներու նպատակը անփութութեան պատճառով օրէ օր կորուստի մատնուած եւ վերանալու եզրին հասած տեղեկատուներու փրկութիւնն էր, որոնք կրնային հում նիւթ հայթայթել համայնքի տարբեր բնագաւառներու, նաեւ Սփիւռքի այլ համայնքներու պատմութիւնը հետազօտողին, [Պարիկեան, Վարժապետեան, 1973, 5]:

1920 թ. երկրորդ կէսէն սկսեալ մինչեւ 40-ական թուականներ Հալէպի մէջ ծնունդ կ'առնեն եւ անհատական, եւ միութենական նախաձեռնութեամբ տարեգիրքեր. յիշատակութեան արժանի է Բերիոյ թեմի նախկին առաջնորդ Արտաւազդ վրդ. Սիրմէլեանի (հետագային՝ արքեպիսկոպոս) «Տաթեւ» տարեգիրքերու շարքը (1925-1930 թթ.), որ համայնապատկերն էր Սուրիոյ հայութեան տարբեր բնագաւառներու պատմութեան ուսումնասիրութեան: Սակայն, կարճատեւ կ'ըլլայ անոնց հրապարակումը: [Տէր Խաչատուրեան, 1972, 202, 205-215]:

Յանդուգն քայլ էր Անդրանիկ Ծառուկեանի «Նայիրի» գրական ամսագիրի հրատարակութիւնը 1941 թ. Հալէպի մէջ: 1941 թ. Նոյեմբերին «Նայիրի»ն իբրեւ գրականութեան եւ արուեստի պարբերագիրք լոյս կը տեսնէ մինչեւ 1942 թ.: Ընդմիջումով, 1945-էն ետք ամսագիրը կը տպագրուի համանուն տպարանին մէջ, որու տէրն ու տնօրէնը Անդրանիկ Ծառուկեանն էր: Ա. Ծառուկեանի «Նայիրի»ն ո՛չ միայն նպաստեց գրականութեան ծաղկումին ու զարգացումին, այլեւ իր շուրջ համախմբեց Սփիւռքի գրասէր հասարակութիւնը, տարբեր գաղափարի եւ յաճախ իրարամերժ նոր սերունդի արժեքաւոր գրողները, որոնք սկսած էին իրենց գրական առաջին փորձերը կատարել արտասահմանի այլ թերթերուն մէջ:

Սուրիահայ մամուլի հետաւոգորութեամբ զբաղած են՝ Հայկ Պարիկեան եւ Յովնան Վարժապետեան, Արտաշէն Տէր Խաչատուրեանը, Ժիրայր Դանիէլեանը, Միհրան Մինասեանն ու Յակոբ Զոլաքեանը [Պարիկեան, Վարժապետեան, 1973; Տէր Խաչատուրեան, 1972, 195-230;

Դանիելեան, 1984, 183; Դանիելեան, 1977-1978, Մինասեան, 1981, 295-304; Զոլաքեան, 1978]: Վերոնշեալ հեղինակներու աշխատութիւնները առաւել մատենագիտական բնոյթ կը կրէին, իսկ բովանդակային առումով՝ պատմական, բանասիրական, հնագիտական, համայնքային, լեզուական եւ այլ արժեւորում չէր կատարուած, այլ խօսքով՝ սուրիահայ մամուլի ամբողջական պատմութիւնը առ այսօր խորութեամբ չէ ուսումնասիրուած:

Յօդուածին նպատակն է ուսումնասիրել Հալէպի մէջ անցեալ դարու եօթանասունական թուականներէն սկսեալ Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միութեան Մատենագիտական Յանձնախումբի (յետայսու՝ ՀԲԸՄ ՄՅ) հրատարակութեամբ՝ «Գեղարդ» սուրիահայ տարեգիրքի պատմագիտական եւ լեզուական առանձնայատկութիւնները եւ արժեւորել զանոնք:

1960-1970-ական թուականներու Սուրիոյ հայ համայնքի պատմութեան առնչուող յօդուածներ սկսած էին լոյս տեսնել սփիւռքահայ տարբեր մամուլի էջերուն: Հալէպը, որ գրչութեան կեդրոն հանդիսացած էր, վերոնշեալ թուականներու հրապարակի վրայ չունէր համայնքային կեանքը արտացոլող լրատու: Ուստի «Գեղարդ»-ի լոյսընծայումը 1970-ական թուականներուն անկիւնադարձային եղաւ եւ դրական անդրադարձ ունեցաւ համայնքային կեանքին:

Սուրիահայ համայնքի եւ դպրոցներու պատմութեան մասին գրուած են բազմաթիւ մենագրութիւններ, յօդուածներ, սակայն հեղինակներու տեսադաշտէն դուրս մնացած են 1960-ական թուականներէն ետք սուրիահայ գրատպութեան պատմութեան առնչուող հիմնահարցեր, որոնք համակողմանի հետազօտման արժանացած են սոյն յօդուածին մէջ: Առաջին անգամ ամբողջական տեսքով փորձանք ենք ներկայացնել խնդրոյ առարկայ ժամանակաշրջանի «Գեղարդ» տարեգիրքի մէջ ընդգրուած նիւթերու առկայութիւնն ու լուսաբանումը, որոնք սկզբնաղբիւրի դերով հանդէս կու գան տուեալ համայնքի պատմութեան ուսումնասիրութեան համար:

Յօդուածի թեման արդիական է. Սուրիահայ մամուլը իր քաղաքական ու գաղափարակ ուղղուածութեամբ հայ ինքնութեան պահպանման ու մշակոյթի տարածման հարթակ հանդիսացած էր այն օրերուն երբ հայը Սուրիոյ մէջ կանգնած էր սեփական լեզուն կորսնցնելու վտանգին առջեւ: Սուրիահայ մամուլի իւրաքանչիւր անուն մատենագիտական ցանկերուն մէջ իր որոյն տեղը ունեցած է. ուստի անոր ուսումնասիրութիւնը, ինչպիսին «Գեղարդ»ը, պիտի արժեւորէ մամուլի դերն ու նշանակութիւնը ոչ միայն հալէպահայ, այլեւ սփիւռքահայ եւ հայ մամուլի պատմութեան մէջ:

Թեմայի ուսումնասիրութեան գծով մեր առջեւ դրուած խնդիրները ընդգրուած են աշխատութեան մէջ.

ա) Ներկայացնել 1960-ականէն ետք, Սուրիոյ, Հալէպի մէջ պարբերական հրատարակութիւններու սկզբնաւորման եւ սուրիահայ գրատպութեան պատմութեան առնչուող հիմնահարցեր, որոնք համակողմանի հետազօտման արժանացած են յօդուածին մէջ:

բ) ներկայացնել խնդրոյ առարկայ ժամանակաշրջանի «Գեղարդ» տարեգիրքի մէջ ընդգրուած նիւթերու առկայութիւնն ու լուսաբանումը, որոնք առաջին անգամ ամբողջական տեսքով եւ սկզբնաղբիւրի դերով հանդէս կու գան տուեալ համայնքի եւ այլ համայնքներու պատմութեան ուսումնասիրութեան համար: (համառօտ).

գ) «Գեղարդ» սուրիահայ տարեգիրքի արժեւորում՝

Գիտական նորոյթի առումով կը կարելորենք նաեւ տարատեսակ սկզբնաղբիւրներու յայտնաբերումը, որոնք գիտական շրջանառութեան մէջ կը դրուին մեր կողմէ:

Սոյն հետազօտութիւնը ունի գործնական նշանակութիւն եւ կրնայ օգտակար ըլլալ հայկական գրահրատարակչութեան եւ Բերիոյ թեմի, յարանուանութիւններու, կրթամշակութային կեանքի, հայրենիք-սփիւռք համագործակցութեան, հայ-արաբ դարաւոր պատմութեանց ուսումնասիրութեան աղբիւր:

**Սուրիոյ հայ համայնքի եւ պարբերական
մամուլի պատմութեան համառոտ ակնարկ**

ա) Համայնքային կեանք

Քառասունական թուականի կէսերուն Սուրիոյ անկախութեան համար մղուած պայքարի օրերուն, հակառակ երկիրէն ներս տիրող անախորժ դէպքերու, համայնքը մշակութապէս վերելք կ'ապրի. ծնունդ կ'առնեն ոչ միայն կազմակերպութիւններ, այլեւ անոնց ձայնը հասարակութեան լսելի դարձնող պարբերականներ: Դպրոցական եւ միութենական պարբերականներու հրապարակի վրայ յայտնուիլը կը բացատրուի անով, որ 1949-1954 ժամանակահատուածին, բացի ռազմական յեղաշրջումներէն, քաղաքական անբարենպաստ պայմաններէն, կ'արգիլուին նաեւ հայերէն թերթերու եւ պարբերականներու հրատարակութիւնը: Աւելին, կ'արգիլուին հայերէնով կատարուող դպրոցական միջոցառումները եւ կը սահմանափակուին հայերէն լեզուի դասաժամերը [Ֆիշենկճեան, 2018, 88]:

1952 թ. Մարտ 17-ին Սուրիոյ զինուորական նոր իշխանութիւնը կը հրապարակէ կանոնադրական հրամանագիր՝ յատուկ մասնաւոր եւ համայնքային վարժարաններու ներկայացուցիչներուն, որոնք կ'ետեւին մէկը առաւել կը մտահոգէր համայնքի ղեկավարութիւնը: Այդ կանոնադրութեան երկրորդ կէտով կը սահմանափակուէր հայերէն լեզուի ուսուցումը, որովհետեւ արաբերէնէն բացի միւս բոլոր լեզուները «օտար լեզու» կը հռչակուէին [Ֆիշենկճեան, 2018, 202]: Սահմանուած օրէնքը կը միտէր որոշ սահմանափակումներով համայնքային վարժարաններու փակում, երկսեռ կրթութեան արգելում, դասանիւթերու ճշդում եւ արաբերէն լեզուի պարտադիր ուսուցում: Բացի այդ կ'արգիլուի մշակութային կեանքի գործունէութիւնը:

1952 թ. ամրան, թիւ 175 հրամանագիր օրէնքին համաձայն Սուրիոյ վարժարանները նոր արտօնագիր կը ստանան. «այս հրամանագիրի մէկ յօդուածի համաձայն, հայերէնը օտար լեզու չէր նկատուէր, այլ տեղւոյն մէկ համայնքի գործնական լեզուն, որով կ'աղօթեն անոնք» [ԲԹ ԱԱԱ, դարան Դ., գ. 69, 2]:

1955 թ. հրապարակուած հրամանագիրով կը թոյլատրուի կարգ մը թերթերու հրատարակութիւնը [Ֆիշենկճեան, 2018, 258]:

Տուեալ ժամանակահատուածին Սուրիոյ, յատկապէս Հալէպի մէջ կը շարունակէին լոյս տեսնել օրաթերթեր, շաբաթաթերթեր՝ «Սուրիա»ն, «Արեւելք»ը, «Արեւելք մարգաշխարհ»ն. դպրոցական պարբերաթերթեր ու տարեգիրքեր՝ «Բուրաստան»ը, ՀԲԸ Միութեան «Բարձունք» տարեգիրքն ու Հայ Երիտասարդաց Ընկերակցութեան «ՀԵԸ-ի Ձայն»ը, Ազգային Քարէն Եփփէ Ճեմարանի «Բամբի»ը, աւելի ուշ «Ծիլեր» պարբերաթերթը եւ այլն [Ֆիշենկճեան, 2018, 249-260]:

1963-ը շրջադարձային թուական կ'ըլլայ Սուրիոյ ներքաղաքական կեանքին: Մարտի 8-ի յեղաշրջումին հետեւանքով երկիրի մէջ իշխանութիւնը կ'անցնի «Պաաս» (Արաբական ընկերվարական վերածնունդ) կուսակցութեան: Նոր իշխանութեան կողմէ հրապարակուած սահմանափակումներու կողքին, պետական հրամանագիրով Սուրիոյ մէջ կը դադրին բոլոր թերթերը, երկիրէն ներս մէկ պետական թերթ հրատարակելու նպատակով: Այսպիսով համայնքը չ'ունենար իր օրաթերթը. հայ հասարակութիւնը կը գրկուի իր մտաւոր սնունդէն, բայց փոխարինելու կու գան Լիբանանի հայկական օրաթերթերը՝ «Ազդակ», «Զարթօնք», «Արարատ», ուր Սուրիոյ հայոց կրթական, հոգեւոր, մարզական եւ մշակութային կեանքի մասին թղթակցութիւններ տեղ կը գտնէին վերոյիշեալ թերթերու սիւնակներուն մէջ: Անոնք մեծ դժուարութեամբ կը հասնէին հայ համայնքին: Բայց երկար չի տեւեր: Լիբանանի հայկական մամուլը, որ սկսած էր փոխարինել տեղականին, նոյն թուականի երկրորդ կիսուն կ'արգիլուի մուտքը Սուրիա: Աշխատանք կը տարուի ներքին՝ դպրոցական, մարզական, միութենական եւ այլ տեղեկատու-լրատուի եւ պարբերականներու ծնունդին: Նախակրթարաններն ու երկրորդական վարժարանները պարբերաբար կը սկսին հրատարակել աշակերտական կեանքը ցոլացնող գրութիւններ: Այդ պարբերականները կ'ըլլան այն դաշտը, ուր մեծաթիւ գրողներ գրական առաջին նախափորձերը պիտի կատարէին [Ֆիշենկճեան, 2018, 107]:

Արդ, Սուրիոյ հայութիւնը 1960-1970-ական թուականներու կէսը գրական եւ լրագրողական առումով լճացման շրջան մը կ'ապրէր: Որոշ ժամանակ համայնքային կեանքէն ներս

աշխուժություն կը նկատուի պարբերաթերթերու, լրատուներու եւ տեղեկատուներու լոյս ընծայումով:

բ) ՀԲԸՄ մատենագիտական յանձնախումբն ու «Գեղարդ» տարեգիրքի ծնունդը

Պետական սահմանափակումները, երկրէն ներս տիրող ընկերային, տնտեսական ու մանաւանդ քաղաքական իրադրութիւնը գլխաւոր պատճառ կը հանդիսանայ 1960-ական թուականներու կէսերուն արտագաղթի նոր ալիքի՝ դէպի Արեւմուտք եւ Ծոցի երկիրներ. միաժամանակ՝ ներգաղթը դէպի Հայաստան: Այս բոլորը չէին կրնար ու չկրցան կասեցնել գիր ու գրականութեան հանդէպ ու մամուլի նկատմամբ մարդոց հետաքրքրութիւնն ու սէրը:

Յարանուանութիւնները փոքրածաւալ տեղեկատու թերթիկներով կը փորձէին համայնքի զաւակները իրազէկ պահել իրենց գործունէութեան եւ կատարուելիք նախաձեռնութիւններու մասին: Շաբաթական կամ ամսական հերթականութեամբ «Տեղեկատու»ն կամ «Լրատու»ն կը հրատարակուէր ու կիրակնօրեայ ժամերգութեան ընթացքին ձրիօրէն կը մատուցուէր հաւատացեալներուն: Ասոնց առջինէնը Հալէպի Հայ աւետարանական Էմմանուէլ եկեղեցւոյ «Լրատու»ն է, որ 1964-էն անխափան սկսած էր լոյս տեսնել: «Պարբերաթերթ Հայ Ծերանոցի» (1952), «Պարբերաթերթ Հայ կաթողիկէ առաջնորդարանի» (1960) կը շարունակէն լոյս տեսնել տպագիր: Կարճատեւ կեանք ունեցող շարք մը միութենական, սկաւտական եւ դպրոցական մեքենագիր խմորատիպ պարբերաթերթեր ալ կը սկսին լոյս տեսնել, որոնցմէ ամենահետեւողականը Հալէպի Քարէն Եփփէ Ազգային Ճեմարանի աշակերտական «Ծիւեր» պարբերաթերթն էր, որ 1972 թ.-էն սկսած էր տարեկան մէկ-երկու թիւով լոյս տեսնել (1990-էն ետք՝ տպագիր): Կարելոր իրագործում էր նաեւ ՀԲԸՄ-ի հրատարակութեամբ եւ Բիւզանդ Մինասեանի խմբագրութեամբ «Նոր Ապրիլ» տպագիր պարբերաթերթի (1980-1981՝ 5 թիւ) հրապարակումը:

Թեմական լուրերը ծանուցելու առաջադրանքէն թելադրուած, 1978-ին Հալէպի մէջ կը սկսի հրապարակուիլ Բերիոյ թեմի «Ազգային առաջնորդարանի պարբերաթերթ»ը, որ հետագային պիտի դառնար «Օշական» ամսաթերթ, իսկ 1980-էն ետք՝ «Գանձասար» շաբաթաթերթ՝ իր լրատուական, տեղեկատուական, գրական-մշակութային եւ մանկական «ԿԿու» էջերով ու տարեկան բացառիկ թիւով պիտի հանդիսանար Սուրիոյ հայ համայնքի կարելոր ու հիմնական թերթը [Զոլաքեան, 2021]:

1967 թ. կիսուն, քաղաքական նոր իրավիճակը կրթական նոր օրէնքներ կը պարտադրէր բոլոր դպրոցներու տնօրէններու, որով Սուրիոյ կրթական տնօրէնութեան յանձնարարագիրերով կը պահանջուէր «կրթական նախարարութեան նախօրօք հրապարակուած օրէնքին կարգ մը տրամադրութիւններուն անյապաղ իրագործումը»: Նոր յանձնարարագիրերով կը միտէին «միօրինակութիւն հաստատել մասնաւոր եւ պետական դպրոցներուն միջեւ ուսումնական ծրագրի, ժամանակացոյցի, պաշտօնէութեան որակի, մակարդակի, վարձատրութեան եւ այլ կրթական երեւոյթներու տեսակէտէն» [ՄՏԿԿ ԲԺԱ, հաւաքածոյ 3, ցուցակ 1, թղթածրար 107, 1968, 13-19]: Առաքուած յանձնարարագիրով Կրթական նախարարութիւնը կը հաստատէր պետական տնօրէններու նշանակումը սեփականատէր տնօրէնութեան կողքին եւ հայերէն լեզուի դասապահներու առաւել նուազումը [«Զարթօնք», թիւ 8970, 1967] (թիւ 127 օրէնք-հրամանագիր՝ «մերսում»-ի հրապարակումը նոր իրաւակարգի կը դնէ հայկական դպրոցներու պետերը):

Ահա այդ օրերուն էր, որ կը վերակազմակերպուէին Սփիւքսահայ մշակութային միութիւնները կամ նորերը ծնունդ կ'առնէին:

1967-էն առաջ հալէպահայ բժշ. Ռոպերտ Ճեպեճեանի գլխաւորութեամբ գոյութիւն ունէր վերոնշեալ գործին նպաստող անձերէ կազմուած մարմին մը՝ Հայկ Պարիկեան, Զաւէն Գրիգորեան, Մարի Սեմերճեան եւ Ազնիւ Արապեան [Արեւ, օրաթերթ, 1977, թիւ 17.708]:

Աշխատանքի հրատապ անհրաժեշտութիւնը կ'ընդլայնէր աշխատողներու շրջանակը: 1967-ին Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միութեան (յետայսու՝ ՀԲԸՄ) Շրջանակային Յանձնաժողովի հովանաւորութեամբ կը հիմնուի ՀԲԸՄ-ի Մատենագիտական յանձնախումբը, որուն գլխաւոր առաքելութիւնն էր մէկտեղել հնատիպ եւ արժէքաւոր գիրքերը, զբաղիլ պատմական յուշարձաններու հետազօտութեամբ, լուսագրական վաւերաթուղթերու

հաւաքումով [Արեւ, օրաթերթ, 1977, թիւ 17.708]: «Այս յանձնախումբը լծուած է մատենագիտական եւ տպագրական արժէք ներկայացնող գիրքերու հաւաքման եւ հայրենիքի մատենադարաններ փոխադրելու գործին» [Պերդուտեան, 1975, 488] եւ վերջապէս աշխատանք տանիլ հայ եւ արաբ մշակոյթի սերտացման եւ այլն:

Հայ-արաբ մշակութային կապերու սերտաճի իւրայատուկ հարթակ էր նաեւ բժշկ. Ռոպերտ Ճեպեճեանի բնակարան-ակնաբուժարանը, ուր պարբերաբար կը մէկտեղուէին հայ եւ արաբ մտաւորականներն ու կը քննարկուէր մշակութային, տնտեսական, գիտական բնոյթի հարցեր [Զոլաքեան, 2021]:

Յանձնախումբի կարեւորագոյն նախաձեռնութիւնը կ'ըլլայ Վիոլէթ Ճեպեճեան գրադարանի հիմնադրութիւնը:

1971-ին Հալէպի մէջ մեծ շուքով կը տօնուի բժշկ. Ռոպերտ Ճեպեճեանի բժշկական ասպարէզի 40 ամեակը. նոյն տարին կը ստեղծուի «Վիոլէթ Ճեպեճեան» ֆոնտը [Նոր Օր, շաբաթաթերթ, 2012, թիւ 15, 8]: 13 Յուլիս 1971-ին բժշկ. Ռոպերտ Ճեպեճեան Հալէպի մէջ կը հիմնէ «Վիոլէթ Ճեպեճեան» գրադարանը ի յիշատակ հանգուցեալ կնոջ Վիոլէթ Մանիսաճեանի: Գրադարանի եւ ՀԲԸՄ մատենագիտական յանձնախումբի շնորհիւ «Գեղարդ» Սուրիահայ Տարեգիրքի լոյս ընծայումը մեծ պարգէւ էր ոչ միայն հայ համայնքին, այլ Սփիւռքի գրասէր հասարակութեան, որովհետեւ քննարկուող ժամանակահատուածին Սփիւռքի մէջ դժուարացած էր գրիչ շարժելը, գիրք հրատարակելը, երբ հայահոծ Հալէպի մէջ դժուար էր գրաշար ճարելը: Այլ խօսքով սուրիահայ համայնքը ամբողջովին զրկուած էր սեփական մամուլ ունենալէ: Թորանեան կը գրէ. «... վերջին երկու տարիներուն ծանօթ պատճառները մեր մշակոյթի ճակատին վրայ անապատ մը ստեղծած էին, «Գեղարդ» այդ անապատին Ուվասիսը եղաւ» [Թորանեան, 1976, 69]:

Ճեպեճեան գրադարանն ու «Գեղարդ» սուրիահայ տարեգիրքը անհատական նախաձեռնութիւն մը ըլլալով հանդերձ՝ դարձաւ հայ-արաբ մտաւորականներու հանդիպման վայր, ուր կը քննարկուէին համայնքի եւ սուրիական հայրենիքի յուզող հարցերը, նոր սկիզբ կը դրուէր հայ արաբ համատեղ մշակութային կապերու ստեղծման ու ամրապնդման, որոնց արձագանքը կը տեսնենք «Գեղարդ» Զ.-ի մէջ: Գրադարանը հիւրընկալած է հայրենի եւ օտար գիտնականներ, մտաւորականներ, որոնց ներգրաւուածութիւնը նպաստած է Հայրենիք-Սփիւռք ճանաչման եւ փոխհամագործակցութեան:

Բժշկ. Ճեպեճեան նաեւ ՀԲԸՄ-ի Մատենագիտական յանձնախումբի ատենապետը ըլլալով՝ նոյն տեղը կը ղեկավարէր Հայկ Պարիկեանի խմբագրութեամբ լոյս տեսնող «Գեղարդ» սուրիահայ տարեգիրքի աշխատանքները, իր գրական, բանասիրական, գեղարուեստական, պատմական եւ մահագրական բաժիններով (1975-2000, վեց գիրք): Յանձնախումբը բժշկ. Ճեպեճեանի միջոցաւ համագործակցութեան հրաւեր կ'ուղղէ հայրենի եւ արտասահմանեան հայագիտական կարեւոր շարք մը կեդրոններու մտաւորականներուն, գիտնականներուն [Ճեպեճեան, 1999, 446]: Տարեգիրքի մեծագոյն արգասիքը սուրիահայ համայնքի (գաղութի) պատմութեան հետազոտութիւնն ու նիւթերու հաւաքագրումն էր:

2 Յունուար 1975 թ. Սուրիական Արաբական Հանրապետութեան Տեղեկատուութեան նախարարութեան թիւ 5423 հրամանագիրով, կ'արտօնուի «Գեղարդ» սուրիահայ տարեգիրքի հրատարակութիւնը: Թէեւ Ա. գիրքի տիտղոսաթերթի վրայ հրատարակութեան տարեթիւ գրուած է 1975 թ., բայց տպագրութիւնը կ'աւարտի 1976 թ. Մարտին: Լոյս կը տեսնէ Հալէպի «Արեւելք» տպարանէն, խորհրդապատկերներու գծագրութեան հեղինակը՝ Վիգէն Պերթիզլեան էր, իսկ խմբագիրը՝ Հայկ Պարիկեանը:

Ա. գիրքի ներածականի մէջ խմբագիրը կը բացատրէ, թէ ինչու տարեգիրքը «Գեղարդ» անուանուած է. «Գեղարդ կոչեցինք մեր տարեգիրքը, որովհետեւ հաւատացած ենք որ առհաւական մեր ճառագայթումներուն տեսիլքը պերճօրէն մարմնացած է ոգեղէն այդ հնաւանդ կառոյցին արտաքին պարզութեան եւ ներքին գեղեցկութեան մէջ» [Գեղարդ սուրիահայ տարեգիրք, 1975, 2]:

«Գեղարդ» տարեգիրքի հրապարակումը Սուրիահայ համայնքի նորագոյն պատմութեան տարեգրութեանց մէջ լուսաւոր էջ մըն էր: Սակայն նիւթականի կարիքը եւ մասնագէտ յօդուածագիրներու բացակայութիւնը միշտ ալ խոչընդոտած է անոր ազատ հրապարակումը:

«Գեղարդ»ի Ա. գիրքը, բաղկացած 548 էջէ, կը բովանդակէ գրական, բանասիրական, գեղարուեստական եւ պատմական հարուստ նիւթեր, կը հանդիպինք հայրենի եւ ազգութեամբ օտար գրողներու ստեղծագործութիւններուն: «Ակնարկ Սուրիոյ հնագիտութեան վրայ» Պատմական-հնագիտական աշխատութիւնը, կը խօսի տարածաշրջանային այն քաղաքակրթութեան մասին, որով դարեր շարունակ սրած էր մեծ տէրութիւններուն ախորժակը: Սուրիան, այսօր եւս, 20-21-րդ դարուն, դարձած է կռուախնձոր Արեւելքի եւ Արեւմուտքի մեծ տէրութիւններու միջեւ իր ունեցած հնագիտական, ընդերքային հարստութեամբ:

Ա. գիրքի հրապարակումէն ետք կը նախաձեռնուի Բ. գիրքի նիւթերու հաւաքագրումը, խմբագրումն ու հրապարակումը: 1976-1978 թթ. միացեալ թիւը լոյս կը տեսնէ 1979-ին [Պարսկունի, Արեւ օրաթերթ, թիւ 18.704, 1980, 3]: Հրատարակման տարեթիւէն կարելի էր եզրակացնել, որ «Գեղարդ»ը դադրած էր տարեգիրք ըլլալէ ու վերածուած պարբերագիրքի. «...թերեւս այն պարզ պատճառով, որ խմբագիրն ու հրատարակիչը չէին կրցած տոկալ ձեռնարկին պահանջած յոգնութիւններուն ու մեծղի ծախքերուն» [Շառոյեան, Բագին, 1997, թիւ 1, 141]: Եւ այսպէս, 1985ին լոյս կը տեսնէ Գ. գիրքը, 1991ին Դ.-ն, 1996ին՝ Ե. գիրքը, իսկ 2000 թուականին լոյս կը տեսնէ «Գեղարդ»ի Զ.գիրքը:

«Գեղարդ»ի Բ. -ը իր ենթաբաժիններով յար եւ նման է Ա. -ին: Բնչպէս Ա. գիրքը, Բ. գիրքը եւս ունի հարուստ բովանդակութիւն, կ'ընդգրկէ գրական, գեղարուեստական, պատմագրական-բանասիրական-կրթական-մարզական, յոբելենական եւ մահագրական ստորաբաժանումներ [Յուշարար, թիւ 6, Մարտ 15, 1980, 3]: Բ. գիրքի ուշացումը, մեր կարծիքով, հսկայածաւալ նիւթականի բացակայութիւնը չէր սոսկ, այլ խմբագրական կազմի բժախնդիր աշխատանքը: Կազմը նպատակադրած էր տարեգիրքին, բացի քանակէն, որակ ապահովել, ուստի «Գեղարդ»ի մէջ հրապարակուած յօդուածները պատահականութեան արդիւնք չէին, այլ խորը ուսումնասիրուած թեմաներ, որոնք առաջին անգամ հեղինակներու կողմէ շրջանառութեան մէջ կը դրուէին: Պատմահետազօտական աշխատասիրութիւնները բացի գաղթականներու տեղակայման հիմնախնդիրներէն, կ'առչուէին Սուրիոյ տարածքին ձեւաւորուած շարք մը հայկական համայնքներու պատմութեան, հայ տարրի ներգրաւուածութեան երկրի տնտեսութեան, ընկերաքաղաքական կեանքի եւ արհեստագործութեան մէջ: Օրինակ Բ. գիրքի «Մեքենագործութիւնը Հալէպի մէջ եւ առաջին հայ վարպետը» վերտարութեամբ Յ. Զառիկեանի յօդուածը կ'անդրադառնայ, ընդհանրապէս չուսումնասիրուած թեմայի, ուր մանրամասն անդրադարձ կայ պետական կառոյցներու մէջ հայ տարրի գոյութեան եւ անհրաժեշտութեան մասին: Գիրքի մէջ կը խօսուի նաեւ մշակութային, բարեսիրական հաստատութիւններու գործունէութեանց, որոնք համայնքի ձեւաւորման առաջին օրէն իսկ իրենց լուսման ներդրած էին գաղթականներու կայացման: «Գեղարդ»ի իւրաքանչիւր համարի մէջ մենք կ'ընթերցենք հայրենի մտաւորականներու ստեղծագործութիւնները, որոնք նոր լոյս կը ներշնչեն սփիւռքահայուն դէպի հայրենիք տուն դարձի երազանքին:

Հոս կարելորենք այն, որ անհնար է յօդուածի սահմանուած էջերով մանրամասն խօսիլ «Գեղարդ»ի իւրաքանչիւր համարի մէջ արձանագրուած նիւթերու մասին: «Գեղարդ» տարեգիրքի վեց գիրքերու բովանդակութիւնները ուսումնասիրողը կը հաստատէ, «Գեղարդ»-ի ուղին, նպատակը, հետեւողական ծրագիրը:

«Գեղարդ»ի Պատմական-պատմագրական յօդուածները կը վերաբերին Սուրիոյ, յատկապէս Հալէպ հասնող հայ գաղթականներու տեղաւորման աշխատանքներուն, արհեստագործութեան, հնագիտական արժէքներու, մարզական, մշակութային միութիւններու ծննդոցին, հայերու նպաստը Սուրիական Արաբական Հանրապետութեան տնտեսական, հասարակական ոլորտէն ներս, պետական հայ պաշտօնէութեան կենսագրական տուեալներ, որբերու ապաստարան՝ որբանոցի մասին, Մխիթարեան միաբանութեան գործունէութեան ու բերած նպաստին համայնքի կրթական կեանքին, որոնք բոլորն ալ նիւթ կը հայթայթեն հետազօտողին: Անդրանիկ Տաքէսեան կ'ողջունէ «Գեղարդ» Բ. գիրքի լոյս ընծայումը, կը խօսի բովանդակութեան եւ բացթողումներուն մասին, ապա ընթերցողին ուշադրութիւնը կը հրաւիրէ հատորի լոյսընծայման դժուարութիւններուն, որու գլխաւոր պատճառը «նիւթ»ն էր. «Պր. Արամ Շորվոլեան եւ Տոքթ. Ռ.

Ճեպեճեան կը պտտին ու կը գոյացնեն պէտք եղած գումարը» [Տագէսեան, «Զարթօնք», թիւ 4 (13.023), 1980, 2]:

Բայց եւ այնպէս նիւթականը պատճառ չդարձաւ, որ կանգ առնէ «Գեղարդ»ի հրատարակութիւնը եւ ուղիղ մէկ տասնամեակ անց, 1985 թ. Պէյրութի «Ալթափրես» տպարանէն, Հայկ Պարիկեանի խմբագրութեամբ եւ ՀԲԸՄ յանձնախումբի հովանավորութեամբ լոյս կը տեսնէ «Գեղարդ»ի Գ. գիրքը 523 էջէն բաղկացած [Պարսկունի, Արեւ օրաթերթ, թիւ 20660, 1987, 3]:

«Գեղարդ» Գ.ն իր բովանդակութեամբ յաջողած էր լրացնել այն բացթողումը, զոր նկատած էինք «Գեղարդ» Բ.-ի մէջ. այն էր, որ խմբագրական կազմը, ոչ դիտաւորեալ, առաւել ուշադրութիւն կեդրոնացուցած էր արաբական աշխարհի եւ Պոլսոյ գրողներու վրայ. այս հատորը համալրումն էր նախորդ երկուքին:

Երեք հատորներու մէջ զգալի է «Գեղարդ»ի յառաջընթացը. պարզ սովորական պարբերաթերթի տպաւորութիւն ձգած «Գեղարդ»ը, Երրորդ համարին մէջ առաւել կատարելագործուած կը գտնենք: Գիրքը իր բովանդակութեամբ բազմազան է. հարուստ պատմական նիւթ տրամադրուած է Հալէպի արուարձաններու մասին, ուր հայերը բնակութեան հաստատած եւ իրենց սեփական միջոցներով փորձած էին կառուցել եկեղեցի ու կրթօճախը, ուրկէ շրջանաւարտ պիտի դառնային հազարաւոր հայորդիներ: Ընդհանուր ակնարկով կը ներկայացուի Արաբ Բունարի (Քուպանիի - Ա. Ֆ.) համայնքի ազգային կրթական, մշակութային, մարզական միութիւններու գործունէութիւնը: Հայ երգարուեստը իր զանազան դրսեւորումով միշտ ալ նպաստած է ինքնութեան պահպանման որպէս ազգակ եւ հայ երաժշտութեան տարածման. այս մասին անդրադարձ կայ Գեղարդ Գ.-ի էջերուն վրայ: Հայակերտման նպաստող ազդակներ էին Համազգային հայ կրթական մշակութային միութեան գործունէութիւնը Հալէպի մէջ, միջ-սկաուտական շարժումը, Հայ մարմնակրթական միութեան ծնունդն ու գործունէութիւնը եւ այլ նիւթեր, որոնք թէւ գիտական հիմունքներով չէին գրուած, բայց հարուստ նիւթ կը հայթայթէին հետազօտողին:

Ա.-Գ. գիրքերու մէջ խմբագիրն ու աշխատակիցները տեղ տալով գեղարուեստական գրականութեան, ընթերցողին իրազեկ կը դարձնէին հայրենի եւ սփիւռքահայ գրողներու ստեղծագործութիւններուն, գրական լեզուի երկու ճիւղերու առանձնայատկութիւններուն, պատմական այնպիսի յօդուածներու, որոնք իրենց բնոյթով յուշագրութիւններ եւ դարաշրջանը ապրող ականատես հայ մարդու խօսքն էր փոխանցուած գիտական ոլորտին:

Գահիրէի «Արեւ» օրաթերթը արձագանգելով Գ. գիրքի լոյս ընծայման, կը հաստատէ, որ հատորի զգալի մասը նուիրուած է «համամարդկային, համահայկական եւ գաղութային» թեմաներուն, որ «մեծապէս դաստիարակիչ է ամէն մէկ հայու համար, անկախ իր միջավայրի պատկանելութեանը...», եւ կը ստեղծէ գրական համայնապատկեր [Պարսկունի, Արեւ օրաթերթ, թիւ 20660, 1987, 3]:

«Գեղարդ» Դ. գիրքի լոյս ընծայումը այնքան ալ հեշտ ընթացք չէ ունեցած: Խմբագրական կազմը Ճեպեճեանի հետ համատեղ ծրագրած է սոյն հատորը նուիրել Սուրիոյ (Հալէպի) մարմնակրթական շարժումի սկզբնաւորման պատմութեան: Խմբագրական կազմի կոչերը նիւթ փաստաթուղթեր եւ յօդուածներ տրամադրելու առումով, գրեթէ անպատասխան մնացած են: Ուստի Ճեպեճեան գրադարանի հարուստ պարբերականները, տարեգիրքերը, յուշագրութիւններն ու յօդուածական մատեանները ծառայած են այս հատորի համալրացման ու հրատարակութեան [«Գեղարդ» սուրիահայ տարեգիրք, Դ. գիրք, 1991, 10]: Ողջ հատորը համապարփակ նուիրելով համայնքի մարմնամարզական շարժումին 1910-1960 թթ., հիմնական նպատակը ոչ միայն դաշտային աշխատանքն ու հաւաքագրելն եղած էր, այլ՝ կորուստէ փրկել զայն. «... ամփոս պիտի ըլլայ բաց թողուլ այդպիսի փառաւոր էջ մը մեր անցեալէն» [«Գեղարդ» սուրիահայ տարեգիրք, Դ. գիրք, 1991, 9]:

Դ. գիրքի վերջաւորութեան կան արաբերէն յօդուածներ նուիրուած քանի մը ականաւոր դէմքերու, որոնք իրենց բեղուն գործունէութեան կողքին մեծ ներդրում ունեցած են Սուրիոյ եւ շրջաններու մէջ Սկաուտական շարժման սկզբնաւորման ու յարատեւումին [«Գեղարդ» սուրիահայ տարեգիրք, Դ. գիրք, 1991, 253-256]:

1995 թ. Ճեպեճեան գրադարանը Սուրիոյ Տեղեկատւութեան նախարարութեան կողմէ պաշտօնապէս կը ճանչցուի «հրատարակչատան տուն», [Ճեպեճեան, 1999, 338]:

1996 թ. լոյս կը տեսնէ «Գեղարդ» սուրիահայ տարեգիրքի Ե. գիրքը: Գիրքը նուիրուած է «Սուրիահայ մայր գաղութի» պատմութեան: Ե. գիրքի խմբագիրը՝ բժշկ. Ռոպերտ Ճեպեճեան հատորը կը նուիրէ Սուրիահայ համայնքի, մամուլի, գրատպութեան պատմութեան: Խմբագիրը ներածականին մէջ առաւել կ'անդրադառնայ Հայաստանի յետանկախացման տարիներուն հայրենի բնօրրանի դիմագրաւուելիք դժուարութիւններուն:

«Գեղարդ»ի այս հատորը առանձին բաժիններով կը ցուցնէ Սուրիոյ համայնքի պատմական հարուստ անցեալը, Ռամկավար Ազատական կուսակցութեան «Եփրատ» թերթի համարներէն կը պեղէ Սուրիոյ գաւառային շրջաններուն մէջ տարագիր հայութեան տեղաւորման բաժինները. Յուշագրութիւններ, Կազմակերպութիւններու մասին մանրամասնութիւններ, «Հարեւան գաղութներու» Իրաք, Յորդանան, Վերաբերող գրութիւններ, Վիճակագրութիւն, մամուլ, անձնաւորութիւններ, գիտական, սուրիահայ կապալառուներու, երեսփոխաններու համայնքի ներդրումը առողջապահութեան ոլորտէն ներս եւ այլ յօդուածներ, որոնք կրնան ուղեցոյց հանդիսանալ ապագայ հետազօտողին:

Բժշկ. Ճեպեճեան Մեծ Հայրենադարձութեան օրերուն Ներգաղթի կոմիտէի անդամ ըլլալով սակաւ տեղեկութիւններ կը փոխանցէ ներհամայնքային եւ ներքաղաքական պայքարի մասին: Արխիւային փաստարկներ չենք գտներ, նոյնիսկ ներգաղթի կազմակերպչական աշխատանքներուն վերաբերեալ, յստակ թուապատկեր չենք գտներ Սուրիայէն գաղթողներուն վերաբերեալ եւ այլն: Այդ թեմայի շրջանակներուն տեղ յատկացուցած է Հալէպի մէջ եւ այլուր ձեւաւորուած «Հայրենիքի բարեկամ» յորջորջումով մէկէ աւելի կազմակերպութիւններու եւ միութիւններու, որոնց հիմնական նպատակը նախապատրաստական քարոզչութիւններ էր հայու դարաւոր երազանքին՝ մեծ հայրենադարձութեան, իրականացման:

Դրուատանքի արժանի բաժին մըն է Հալէպի հայկական երկրորդական ձեւաբաններու նուիրուած բաժինը, Սուրիայէն Երեւանի համալսարան ընդունուած հայ սաներու վերաբերեալ ու այլ թեմաներու շուրջ կատարուած հետազօտական աշխատանքը:

2000 թ. լոյս կը տեսնէ «Գեղարդ»ի Զ. հատորը, Հալէպի մէջ, նուիրուած ասպնջական արաբ ժողովուրդի հետ հայ համայնքի սերտաձին, Յարութիւն Սիմոնեանի մեկենասութեամբ: Զ. հատորը իր բովանդակութեամբ կը բնութագրէր «Հայ փոքրամասնութեան յաջող սերտաճը Սուրիոյ մէջ», Հատորը «հակապատկերն է էթնիկական սաստիկ հակասութիւններու, որոնք կը բնորոշեն 20-րդ դարու ընկերային համակարգը» [«Գեղարդ» սուրիահայ տարեգիրք, Զ. գիրք, 2000, 3]: Այս հատորի հիմնական նպատակն է արաբ հասարակութեան փոխանցել եղբայրական երախտիքի խօսքը: Կան Հալէպի եւ Սուրիոյ հայերու մասին արաբ մտաւորականութեան կողմէ ուսումնասիրութիւններ, որոնք կը վկայեն հայ տարրի առկայութիւնը Սուրիոյ հողին վրայ: Անդրադարձ կայ հայ արաբ համագործակցութեան եւ որպէս արդիւնք յուշարձանի մտայղացումն ու տեղադրումը Երեւանի Երեւանեան լիճի ափին:

Անառարկելի փաստ է, որ «Գեղարդ» տարեգիրքին բոլոր հատորները դարձան մնայուն գործեր, մասնաւորաբար սուրիահայ գաղթավայրի, համայնքի պատմութեան ուսումնասիրութեան համար: Հոն խմբուեցան համայնքի անցեալ եւ ներկայի կեանքին առնչուող բազմաթիւ նիւթեր, որոնք կարելոր ատաղձ դարձան աշխարհագրական այս գօտիին պատմութիւնը ուսումնասիրող ապագայ հետազօտողին:

Ա.-էն Զ.-ը հատորները եղան Սուրիահայ Տարեգիրք իր բնոյթով, ծնունդով, խմբագիրով, մատենագիտական նիւթերու հայթայթումով, աշխատակիցներով, որոնց մեծ մասը սուրիահայեր էին:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹԻՒՆ

«Գեղարդ» Սուրիահայ տարեգիրքը իր տիտղոսաթերթին վրայ կրեց տարեգիրք բառը, բայց նիւթերու ընտրութիւնն ու յօդուածագիրներուն նիւթի հայթայթումը դժուար ընթանալով՝ վերածուեցաւ պարբերագիրքի:

Սուրիոյ հայ համայնքի պատմութեան վերաբերեալ ընտրուած թեմաները չունեցան շարունակականութիւն, այլ ընդհակառակը միայն սկիզբ մըն էին հետազօտողին:

«Գեղարդ»-ը եւ Ճեպեճեան գրադարանը Թումանեանական վերնատան պատկերը կը ներկայացնէին, ուր հայ, արաբ եւ օտար գրողներու, մտքեր փոխանակելու գլխաւոր կեդրոն դարձած էր եւ այդպէս ալ շարունակուեցաւ մինչեւ փակուիլը:

«Գեղարդ»-ը առանձին բաժիններով ջանաց ցոյացնել համայնքի պատմական հարուստ անցեալը եւ ճշդորոշել դերը հայ համայնքին՝ սուրիական հայրենիքի ծաղկման, բարգաւաճման եւ տնտեսական վերելքին մէջ: «Գեղարդ»ը չդաւաճանեց իր որդեգրած սկզբունքներուն: Մնաց միշտ հայկական, բայց խօսեցաւ համարաբական եւ համահայկական հիմնահարցերու, որոնք բոլոր ժամանակներու համար այժմեական կը մնան ու կը ստիպեն, որ զանոնք առնչենք այլ աղբիւրներու հետ հաստատելու անոնց վաւերականութիւնը:

Մեր ուսումնասիրութեան ժամանակհատուածին բազմիցս խնդրեցինք «Գեղարդ»ի արխիւներուն ծանօթանալ, որպէսզի առաւել հիմնաւորուած եւ գիտական ըլլար մեր յօդուածը: Այդպէս ալ չտրամադրուեցաւ. ուստի մեր գնահատականը կը հիմնաւորենք հատորներու ուսումնասիրութեան եւ շարք մը հեղինակներու խօսոյթներու հիման վրայ:

«Գեղարդ»-ի նման ծաւալուն հատորները, իրենց ընդգրկած բովանդակութեամբ, պարզ է, որ պիտի ունենային թերութիւններ.

- Ամէն ինչ կորուստէ փրկելու միտքը միշտ հետապնդած է կազմը եւ այդ պատճառ հանդիսացած է, որ պատմական դրուագներու մէջ տեղի տուած են պակասաւոր տեղեկութիւններ, անճիշդ արձանագրութիւններ, վրիպակներ եւ այլն:
- Ճեպեճեան տիրապետելով արեւելահայերէնի եւ արեւմտահայերէնի, յաճախ նկատած ենք լեզուամտածողութեան այլ կառուցուածքի դրսեւորում, ուղղագրական սայթաքումներ եւ այլն:
- Արխիւներու բացակայութիւնը պատճառ հանդիսացած է, որ արձանագրենք «Գեղարդ»ի միօրինակ ուղղուածութիւն չգոյութեան մասին:
- Պարբերագիրքը առաւել խօսնակը դարձած է Հալէպի հայ համայնքի պատմութեան, զանց առնելով Սուրիոյ հայաբնակ միւս շրջաններու՝ հիւսիս-արեւելեան բնակավայրերու՝ Ճեզիրէի հայ համայնքի, պատմութեան ուսումնասիրութիւնը, որոնք մինչ օրս պատշաճ կերպով չեն ուսումնասիրուած:

Այս բոլորը չեն խանգարեր, որ Գեղարդ Սուրիահայ տարեգիրքը համարուի սկզբնաղբիւր Սուրիոյ եւ Մերձաւոր Արեւելքի հայկական համայնքներու պատմութեան ուսումնասիրութեան համար:

SUMMARY

In the 1920s, during the early days of community organization, the national and religious structures of the Armenian community in Syria were established with a strong emphasis on writing in Armenian as a vital means of self-organisation and preservation. Alongside the construction of schools and churches, the Armenian community published informational, historical, scientific, literary, and religious daily newspapers, as well as yearbooks, annual reviews, and children's magazines. These publications nourished the Armenian mind, instilling knowledge and contributing significantly to the historical and cultural life of the community.

After Syria gained independence, particularly following the coup of March 8, 1963, a new state decree mandated that only one state newspaper could be published, effectively halting the production of all other newspapers. As a result, many Armenian intellectuals were forced to leave the country.

With the reform movement of 1970, some freedoms were gradually restored, including the reprinting of the press. This allowed for the revival of Armenian print media.

The article refers specifically to the Syrian-Armenian “Geghard” yearbook (1975-2000), which was published by the initiative of the Bibliographic Commission of the Armenian General Benevolent Union in Aleppo during the last quarter of the 20th century. It highlights the significant historical and linguistic heritage found within its pages.

The publication of “Geghard” acted as a spark that awakened the Armenian mind from a deep stupor and directed it toward the world of knowledge.

ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

1. «Զարթոնք», թիվ 8970, Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միութեան հրատ., 22 Հոկտեմբեր 1967, Պեյրուք, 4 էջ:
2. Չոլաքեան Յ., Կոչնակներուն խորացող արձագանգը, 2021, [Էլեկտրոնային հրատարակություն] URL: <https://kessabheritage.blogspot.com/2021/>.
3. Արեւ օրաթերթ, 63-րդ տարի, թիվ 17.708, Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միութեան հրատ., Գահիրե, 10 Յունիս 1977, 4 էջ:
4. Բերիոյ Թեմի Ազգային Առաջնորդարանի Արխիւ, (ԲԹ ԱԱԱ), դարան Դ., գ. 69, թ. 2), 1955-1956:
5. Դանիէլեան Ժ., Հայ նոր պարբերական մամուլը-1967-1981, /Imprimerie Altapress/, Պեյրուք. 1984, 183 էջ:
6. Դանիէլեան Ժ., Հայ պարբերական մամուլի հարցեր, Հայկազեան հայագիտական հանդէս, Զ. տարի, Հայկազեան գոլէճի հայագիտական ամբիոնի հրատ., Պեյրուք, 1977-1978, 368 էջ:
7. Թորանեան Թ., Գիրքեր, Պարբերաթերթ հայ կաթողիկէ առաջնորդարանի, թիվ /1-12/, Հալէպի հայ կաթողիկէ թեմի հրատ., Հալէպ, 1976, էջ 66-71, 86 էջ:
8. «Գեղարդ» սուրիահայ տարեգիրք, Դ. գիրք, Հ.Բ.Ը.Միութեան մատենագիտական յանձնախումբի հրատ., Հալէպ, 1991, 256 էջ:
9. Ճեպեճեան Ռ., Ինքնակենսագրութիւն Յուշեր եւ գործունէութիւն, Վիոլետ Ճեպեճեան գրադարանի հրատ., 1999, Հալէպ, 518 էջ:
10. Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութիւն Բերիոյ Թեմի Արխիւ (ՄՏԿԿ ԲԹԱ), հաւաքածոյ 3, ցուցակ 1, թղթածրար 107, թերթ 13-19, Պեյրուք, անտիպ, 27 թերթ. 5/2/1968:
11. Մինասեան Մ., Հայ պարբերական մամուլի նորայայտ անուններ // Հայկազեան հայագիտական հանդէս, հատոր Թ., Հայկազեան գոլէճի հայագիտական ամբիոնի հրատ., Պեյրուք, 1981, 367 էջ:
12. Յուշարար, 67-րդ տարի, թիվ 6, Մարտ 15, Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միութեան հրատ., Նիւ Եորք, 1980, 32 էջ:
13. Ահարոնեան Ա., Տոքթ. Ռոպերթ Ճեպեճեան, Նոր Օր, շաբաթաթերթ, 12 Ապրիլ 2012, 90-րդ տարի, թիվ 15, Ֆրեզնո, Ռամկավար Ազատական կուսակցութեան Արեւմտեան Ամերիկայի հրատ., 16 էջ, էջ 8:
14. Շառոյեան Լ., «Գեղարդ» Սուրիահայ տարեգիրք - Ե. հատոր, Բագին, 1997, թիվ 1, ՀՅԴ քիւրդի եւ Համազգային մշակութային միութեան կեդրոնական վարչութեան հրատ., Պեյրուք, 162 էջ:
15. Չոլաքեան Յ., Հալէպի պարբերական մամուլի համառօտ նկարագրութիւն, Քարէն Եփփէ ազգային ճեմարանի հրատ., Հալէպ, 1978, 64 թերթ:
16. Պարիկեան Հ., Վարժապետեան Յ., Պատմութիւն Սուրիոյ հայ տպարաններու, Հալէպ, ՀԲԸՄ-ի մատենագիտական յանձնախումբի հրատ., 1973, 264 էջ:
17. Պարսկունի Յովհ., Արեւ օրաթերթ, թիվ 18704, 1980, Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միութեան հրատ., Գահիրե, 4 էջ:
18. Պարսկունի Յովհ., Արեւ օրաթերթ, թիվ 20660, 1987, Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միութեան հրատ., Գահիրե, 4 էջ:

19. Պերդուտեան Լ., Ուրուագիծ Սուրիոյ Հ.Բ.Ը.Միութեան պատմութեան, «Գեղարդ» սուրիահայ տարեգիրք, Ա. գիրք, Հ.Բ.Ը.Միութեան մատենագիտական յանձնախումբի հրատ., 1975, 500 էջ:
20. Տաքէսեան Ա., «Գեղարդ» Սուրիահայ տարեգիրք 1976-1978, Բ. գիրք, «Զարթօնք», Խդ. տարի, թիւ 4 (13.023), 30 Սեպտեմբեր 1980, Ռամկավար Ազատական Կուսակցութեան հրատ., 4 էջ:
21. Տէր Խաչատուրեան Ա., Սուրիահայ մամուլի պատմութիւն //Հայկազեան հայագիտական հանդէս, հատոր Գ., Հայկազեան գոլէճի հայագիտական ամբիոնի հրատ., Պէրոյթ, 1972, 326 էջ:
22. Ֆիշենկճեան Ա., Սուրիոյ հայ համայնքի պատմութիւնը, հեղինակային հրատ., տպ. «Ասողիկ», Երեւան, 2018, 344 էջ: